

УДК 347.626

Маріанна Біленко,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

МАЙНО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ — ПІДПРИЄМЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Розглянуто теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з віднесенням майна фізичної особи — підприємця до спільної сумісної власності подружжя. Виявлено недоліки чинного вітчизняного законодавства з цього приводу та запропоновано шляхи розв'язання існуючих проблем.

Ключові слова: право власності, подружжя, майно, власність, сім'я, договір, спільна сумісна власність, спільні кошти, режим спільності, майно фізичної особи — підприємця.

Лібералізація економічної системи зумовлює існування різноманітних форм підприємницької діяльності. Зарубіжний досвід і сучасний економічний прогрес все частіше змушують нас замислитись над тим, що без розвитку різних форм підприємницької діяльності подальший розквіт країни неможливий. Однією з основних функцій держави в умовах прогресу ринкової економіки є реалізації конституційного права кожного громадянина на підприємницьку діяльність, формування сприятливого та передбачуваного правового поля для його реалізації. Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1]. Це право означає, що кожен сам вільний обирати, займатись йому підприємницькою діяльністю чи ні, орієнтуючись на свої власні бажання і можливості. В даному випадку подружжя теж не виняток. Не рідкісними є випадки, коли для забезпечення гідного рівня життя для своєї родини, чоловік і дружина доходять єдиної думки про необхідність реєстрації чоловіка/дружини фізичною особою — підприємцем. На жаль, чинне законодавство не враховує, що підприємець може бути звичайною фізичною особою, в якій є діти, родичі та інші члени сім'ї і зв'язувати їх можуть не лише родинні стосунки, а й майнові відносини.

Вищенаведене обумовлює актуальність даної статті, метою якої є аналіз проблемних питань, пов'язаних з право-

вим режимом майна подружжя, якщо чоловік або дружина зареєстровані як фізична особа — підприємець, та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з даного питання. Для досягнення відповідної мети нам потрібно, перш за все, визначити: особливості правового статусу фізичних осіб — підприємців; визначити, які норми законодавства слід застосовувати до даних правовідносин; встановити режим майна фізичної особи — підприємця.

Спеціального нормативного акта, який би регулював правовий статус фізичної особи — підприємця, на сьогодні не існує. Відповідні положення щодо права фізичної особи на зайняття підприємницькою діяльністю містяться у главі 13 Господарського кодексу України [2], главі 5 Цивільного кодексу України [3] та у деяких галузевих документах, що регулюють відповідний вид діяльності.

ЦК України у ст. 50 визначає, що право на здійснення не забороненої законом підприємницької діяльності має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Як встановлює ст. 51 ЦК України, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не передбачено законом або не впливає із суті відносин. З наведеного нами вбачається, що правосуб'єктність фізичної особи — підприємця практично прирівнюється до правосуб'єктності юридичних

осіб. У свою чергу, ГК України встановлює такого суб'єкта господарювання як громадянина. Стаття 128 зазначає, що громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами. По-перше, привертає до себе увагу той факт, що в ГК України фізична особа — суб'єкт господарювання визначається як «громадянин-підприємець», а в ЦК України використовується інший термін — «фізична особа-підприємець». Отже, законодавець позначає одне і те саме явище різною термінологією, а тому існує суттєва невизначеність у праворозумінні, яка на практиці може призвести до несприятливих наслідків. По-друге, розглядаючи далі співвідношення зазначених норм, встановлюємо, що ГК України неважко визначає правові форми підприємницької діяльності громадян. Зі змісту ст. 128 напрашується висновок про здійснення громадянином підприємницької діяльності через ним же створене приватне підприємство. Але відповідно до ЦК України умова державної реєстрації фізичної особи як підприємця поширюється тільки на підприємницьку діяльність фізичної особи без створення юридичної особи. Отже, фізична особа, що є засновником приватного підприємства чи учасником господарського товариства, не повинна реєструватися як підприємець. Таким чином, існує проблема неважко врегулювання підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця нормами ГК України.

У Роз'ясненні Міністерства юстиції України [4] зазначається, що фізична особа — підприємець у цивільно-господарських відносинах є різностороннім учасником. Принципи здійснення ним підприємницької діяльності роблять його подібним до юридичних осіб, тоді як у приватних відносинах, незважаючи на будь-які зміни в його статусі, він залишається громадянином — фізичною особою. А тому слід чітко розмежовувати ці різні сфери відносин. Як убачається з вищенаведеного, на підставі прави-

ла, встановленого у ст. 51 Цивільного кодексу України, до фізичних осіб — підприємців слід застосовувати норми спеціального (господарського) законодавства, якщо предметом регулювання безпосередньо є їх підприємницька діяльність. Натомість слід брати до уваги норми цивільного законодавства, якщо предмет регулювання виходить за межі підприємницької діяльності, зачіпаючи приватні інтереси суб'єкта, та повною мірою врегульовується нормами Цивільного кодексу України. А що робити в ситуації, коли предметом регулювання є відносини, які складаються між членами сім'ї та пов'язані між собою певними правами та обов'язками? Такі відносини, перш за все, повинні регулюватись сімейним законодавством, адже спочатку виникає шлюб, а потім з'являються майнові відносини у зв'язку з укладенням даного шлюбу.

У суспільстві існує багато різноманітних відносин. Право впливає на ті з них, які за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу і потребують правової регламентації. Невинятковими є і сімейні відносини. Предмет сімейного права складають: а) відносини, які виникають у зв'язку зі шлюбом; б) особисті та майнові відносини між членами сім'ї; в) особисті та майнові відносини між іншими родичами; г) відносини, які виникають у зв'язку із влаштуванням дітей, які позбавлені батьківського піклування [5]. Предмет права — це зміст, головна суть певної його специфічної галузі, що вирізняється з-поміж інших галузей права. Як слушно зазначається в літературі, чистих явищ у природі не існує. Але коли деякі юристи вважають, що для сімейного права можна «позичити» норми, якщо їх бракує, з інших галузей права, то такий підхід не є виправданим. У таких випадках справу треба вирішувати за аналогією закону, а не нівелювати межі між різними галузями права, які мають бути чітко окреслені. В ч. 1 ст. 7 закріплено, що сімейні відносини регулюються СК України та іншими нормативними актами. Також зазначено, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільно-

го кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8). Таким чином, цивільне законодавство може застосовуватись до майнових відносин між членами сім'ї за умови, що вони не врегульовані відповідними нормами сімейного законодавства і є необхідні норми цивільного законодавства. Як слушно зазначала З. В. Ромовська, йдеться про субсидіарне застосування норм ЦК України до регулювання окремих сімейних відносин, зокрема у зв'язку з розширенням сфери їх регулювання за допомогою договору, а також з метою законодавчої економії [6]. Т. В. Боднар [7], вважає, що подібне розуміння місця сімейного права дозволить йому не лише «не загубитися» в і без того складній і багатоаспектній палітрі цивільних відносин, що охоплюють як особисті немайнові, так і майнові відносини, а й далі розвиватися як самостійній галузі права, не обмеженій у регулюванні сімейних відносин приватноправовим характером ЦК України. Вбачається, що при вирішенні питань про можливість здійснення підприємницької діяльності фізичною особою — підприємцем, яка є одруженою, слід керуватися, перш за все, СК України, адже, все ж таки, подружжя є специфічним суб'єктом саме сімейного права.

Як слушно зазначає І. В. Жилінкова, нерідко той з подружжя, який здійснює підприємницьку діяльність, використовує для цих цілей спільне майно подружжя. Окрім цього, він вкладає у свою діяльність і роздільне майно, що належить йому особисто. Внаслідок цього майно з різним правовим режимом змішується. Визначити, яке майно є результатом власне дій підприємця, а яке має входити до спільного майна подружжя, вкрай важко [8]. Наразі питання визнання чи невизнання майна фізичної особи — підприємця спільною сумісною власністю, потребують чіткого законодавчого врегулювання, оскільки прямої відповіді на нього нормативні акти не містять. Вирішити його можна за допомогою тлумачення правових норм та звернення до судової практики.

До недавнього часу Пленум Верховного Суду дотримувався тієї позиції, що майно, яке використовується у підприємницькій діяльності одним з подружжя, є його особистою приватною власністю.

Відповідно до п. 29 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» майно приватного підприємства чи фізичної особи — підприємця не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Інший із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від цієї діяльності. У випадку позову про розподіл нажитого за час перебування у шлюбі майна подружжям, частка, яка належить фізичній особі — підприємцю, виділяється із загальної спільної власності. Така позиція Верховного Суду донедавна превалювала в судовій практиці. Хоча, на нашу думку, вона є не безспірною. Однак 19.09.2012 р. Конституційний Суд України виніс Рішення щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 СК України, в резолютивній частині якого йдеться про те, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Тим самим ще більше заплутав суддів, спричинивши появу судових рішень, які діаметрально протилежні. Отже, існує неоднакове застосування судами однієї й тієї самої норми матеріального права, а саме ст. 61 СК України, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Конституційний Суд зважав на те, що відповідно до ст. 191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, який використовують для здійснення підприємницької діяльності; до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять всі види майна, призначені для його діяльності, разом із земельними ділянками, будівлями, спорудами, устаткуванням, інвентарем, сировиною, продукцією, правами вимоги, боргами, а також правом на торговельну марку або інше позначення та іншими правами, якщо інше не встановлено договором або законом, підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю, підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших угод. Тобто щодо підприємства як єдиного майнового комплексу або його частини можуть виникати певні цивільні права та обов'язки. Тому, на думку Конституційного Суду Ук-

раїни, приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, — це окремий об'єкт права спільної власності подружжя, до складу якого входять всі види майна, в тому числі внесок у статутний капітал і майно, виділене з їхньої сумісної власності. Таким чином, статутний капітал та майно приватного підприємства за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об'єктом їх спільної сумісної власності.

Виникає проблема в тому, що після винесення даного Рішення Конституційним Судом України суди почали застосовувати його за аналогією до майна фізичної особи — підприємця. Але це не є вірним, адже в даному Рішенні немає жодного слова про майно саме фізичної особи — підприємця, тим самим його доцільно застосовувати лише до відносин, що виникають з приводу майна приватного підприємства. З наведеного вище вбачаємо, що єдиним документом, який наразі роз'яснює питання з приводу віднесення майна фізичної особи — підприємця до спільної сумісної власності подружжя, залишається постанова Пленуму Верховного Суду від 21.12.2007 р. № 11. Але така позиція Пленуму неодмінно підлягає критиці як така, що звукує права одного з подружжя.

Відповідно до ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Згідно зі ст. 61 СК України об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. Сімейне законодавство встановлює презумпцію належності майна подружжя до спільної сумісної власності. Тобто майно чоловіка і дружини об'єднується в єдину майнову масу і щодо нього встановлюється ряд специфічних правил щодо володіння, користування та розпорядження. Цивільне законодавство теж дотримується такої позиції. За ч. 3 ст. 368 ЦК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Режим спільності майна по-

дружжя означає, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін; подружжя має рівні права щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності; майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності; права подружжя на майно визнаються рівними [9]. Також СК України в ст. 57 регулює відносини подружжя з приводу їх роздільної приватної власності, яка визнається особистою приватною власністю чоловіка/дружини. З аналізу даної норми нами вбачається, що майно фізичної особи — підприємця не є особистою приватною власністю, оскільки наведений перелік такого майна не містить. Лише у випадку, коли чоловік/дружина зможуть довести в суді, що кошти, за які було набуто майно, належали йому/їй особисто, воно може визнаватися роздільним.

Слід також звернути увагу на те, що одним із об'єктів права спільної сумісної власності подружжя є речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя (ч. 1 ст. 61 СК України). Законодавець встановлює їх належність дружині/чоловіку на праві спільної сумісної власності. Це пов'язано з тим, що такі речі були придбані подружжям за рахунок спільних коштів. У повсякденному житті, найчастіше, фізична особа при здійсненні підприємницької діяльності використовує спільне майно подружжя, змішуючи його зі своїм власним. Прикладом, може слугувати ситуація, коли родиною був придбаний фотоапарат, який використовує чоловік у своїй підприємницькій діяльності. Під час користування фотоапаратом, для покращення його якісних характеристик, чоловік за зароблені кошти купує до нього лінзи і об'єктиви. Визначити, яке майно в даному випадку належить чоловікові як фізичній особі, а що саме належить чоловікові як власне підприємцю, досить важко. Тим паче, закон не визнає складу і особливостей майна яке використовується в підприємницькій діяльності. Законодавство також не встановлює, що майно фізичної особи — підприємця є відокремленим від майна самої фізичної особи, та не визначає такого

суб'єкта права власності як фізична особа — підприємець. Це означає, що майно фізичної особи — підприємця є майном самої фізичної особи.

Отже, з урахуванням викладеного вище, є всі підстави вважати, що майно фізичної особи — підприємця є спільною

сумісною власністю подружжя. Зважаючи на тривалі дискусії, пропонуємо доповнити ст. 61 СК України ч. 5 та викласти її в такій редакції: «Майно, набуте фізичною особою — підприємцем у процесі здійснення підприємницької діяльності, є спільною сумісною власністю подружжя».

ПРИМІТКИ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356 (з наст. змін. і допов.).
3. Господарський кодекс України (із змін. та допов., станом на 18.01.2013 р. ; офіц. текст. — К. : Алерта, 2013. — 160 с.
4. Статус фізичної особи — підприємця: проблеми застосування законодавства // Бухгалтерія. Право. Податки. Консультації. — 2011. — № 8. — С. 56.
5. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. І. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 16—17.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / З. В. Ромовська. — К., 2009. — С. 24—25.
7. Боднар Т. Сімейне право в системі права України / Т. Боднар // Приватне право. — 2013. — № 1. — С. 133.
8. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 211.
9. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 108—109.

Беленко Марианна. Имущество физического лица — предпринимателя как объект права общей совместной собственности супругов.

Рассмотрены теоретические и практические проблемы, связанные с отнесением имущества физического лица — предпринимателя к общей совместной собственности супругов. Выявлены недостатки действующего законодательства и предложены пути решения существующих проблем.

Ключевые слова: право собственности, супруги, имущество, собственность, семья, договор, общая совместная собственность, общие средства, режим общности, имущество физического лица — предпринимателя.

Bilenko Marianna. The property of a person — entrepreneur as a shared object of the matrimonial property.

Article contents research of theoretical and practical problems, associated with recognition of property of a person — entrepreneur as a matrimonial property. Identified weaknesses of current legislation and proposed solutions to the existing problems.

Key words: ownership, spouses, property ownership, family, contract, common joint ownership, common means, mode of generality, the property of a person — entrepreneur.